

BALKANSKI FORUM O PEJZAŽU

Izazovi u implementaciji evropskih i međunarodnih standarda u oblasti zaštite i upravljanja pejzaža

Tivat, Crna Gora, 4. oktobar/listopad 2013.

IZVJEŠTAJ

An EU funded project

Cross-Border
Programme
Croatia - Montenegro

ZAVOD ZA PROSTORNO UREĐENJE
DUBROVAČKO-NERETVANSKE ŽUPANIJE

Vodeći partneri:
Opština Tivat - Crna Gora;
Zavod za prostorno uređenje
Dubrovačko-neretvanske županije
- Republika Hrvatska

Sadržaj

UVOD.....	3
SADRŽAJ I CILJ FORUMA	4
UČESNICI/CE FORUMA.....	5
SAŽETAK FORUMA.....	6
DODACI.....	9
PROGRAM FORUMA	9
SPISAK UČESNIKA/CA	10
FOTOGRAFIJE.....	12

UVOD

U okviru projekta „Baština- pokretač razvoja“, održan je 4. oktobra/listopada 2013. godine u Opštini Tivat **Prvi Balkanski forum o pejzažu – Izazovi u implementaciji evropskih i međunarodnih standarda u oblasti zaštite i upravljanja pejzaža.**

Organizatori Foruma bili su **CIVILSCAPE** – Evropska mreža nevladinih organizacija i partneri koji realizuju projekat „Baština-Pokretač razvoja“.

Projekat, finansiran od strane Delegacije Evropske unije, sprovodi se kroz IPA program prekogranične saradnje Crne Gore i Hrvatske. Cilj projekta je doprinos uspostavljanju saradnje između institucija nadležnih za zaštitu prirodne i kulturne baštine u Hrvatskoj i Crnoj Gori kroz implementaciju zajedničkih programa, edukaciju, prenošenje znanja i aktivnosti na podizanju nivoa svijesti.

Specifični ciljevi projekta su unapređenje saradnje i umrežavanje različitih zainteresovanih strana na polju zaštite, planiranja i upravljanja prirodne i kulturne baštine, kroz zajedničke aktivnosti na primjeni novih metodologija na prekograničnom području Dubrovnika i Boke Kotorske. Projekat takođe ima za cilj da proširi profesionalno znanje i poveća svijest građana/ki o tome kako baština može da se koristi kao pokretač razvoja.

Funkcionalni lider projekta „Baština- pokretač razvoja“, čija je realizacija započela u martu 2013. godine, je Opština Tivat, dok je vodeći partner sa hrvatske strane Zavod za prostorno uređenje Dubrovačko-neretvanske županije. Sa crnogorske strane, partneri u projektu su Expeditio, Centar za održivi prostorni razvoj iz Kotora, te Kulturno-zavičajno udruženje Napredak Gornja Lastva, dok su sa hrvatske strane to Regionalna razvoja agencija Dubrovačko-neretvanske županije- DUNEA i Javna ustanova za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na području Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik. Dodatne informacije o projektu mogu se naći na veb sajtu **www.bastina.eu**.

Partneri projekta „Baština-Pokretač razvoja“, uključujući organizacije Expeditio iz Crne Gore i ECOVAST iz Hrvatske, koje su ujedno i članice CIVILSCAPE mreže, pokušaću da doprinesu unapređenju tretiranja pejzaža kroz primjenu novih metodologija za zaštitu i upravljanje prirodnom i kulturnom baštinom.

CIVILSCAPE je evropska mreža nevladinih organizacije koje svoj rad posvećuju zaštiti, upravljanju i planiranju predjela, u skladu s „Evropskom konvencijom o predjelu“ (Firenca, 20. oktobar 2000).

„Predio“ označava određenu teritoriju, onako kako je vidi stanovništvo, čiji je karakter rezultat akcija i interakcija prirodnih i/ili antropogenih faktora. Zato aktivnosti CIVILSCAPE-a obuhvataju prirodna, seoska, gradska i prigradska područja. One se fokusiraju na zemljište, kopnene vode i morska područja, na predjele koji se mogu smatrati izuzetnim, ali i na obične ili degradirane predjele. „Predjeli“ su osnovna komponenta životnog okruženja ljudi, izraz raznolikosti njihovog zajedničkog kulturnog i prirodnog nasljeđa, i temelj njihovog identiteta.

CIVILSCAPE u raznim zemljama Evrope organizuje veliki broj međunarodnih događaja/foruma na temu pejzaža u cilju unapređenja dijaloga između civilnog društva, regionalnih i državnih vlasti i podsticanja interakcije između različitih aktera i zainteresovanih strana, uključujući posebno ulogu civilnog društva. Dodatne informacije o mreži CIVILSCAPE mogu se naći na veb sajtu www.civilscape.org.

SADRŽAJ I CILJ FORUMA

Baklanski forum o pejzažu imao je za cilj **unapređenje dijaloga** između regionalnih i nacionalnih vlasti, opština, biznis sektora, nevladinih organizacija i javnosti. Fokus konferencije bio je međusobnom djelovanju ovih aktera, a takođe i na isticanju nekih pozitivnih nacionalnih i međunarodnih primjera i perspektiva u upravljanju pejzažom.

Forum se fokusirao na **izazove u zaštiti i upravljanju pejzaža na području Balkana, imajući u vidu međunarodne i EU zakonodavne okvire**, a pružio je i priliku da se sagleda na koji način su međunarodni i EU nivo povezani sa regionalnim djelovanjem vezanim za baštinu i pejzaž.

Pejzaž je naš zajednički resurs, gdje se susreću različite vrijednosti, kao što su kulturne, ekološke, estetske, socijalne i ekonomske, ali je i naša zajednička odgovornost. **Evropska konvencija o predjelu** je dokument koji pokazuje kako obezbijediti sadržanije životno okruženje, u kojem se upravljanje pejzažom i njegovim raznolikostima vrši na održiv način. Evropska konvencija o predjelu daje jasan demokratski aspekt. Prvo, ona naglašava društveni značaj regiona, i ističe koliko je važno da ljudi aktivno učestvuju u sagledavanju vrijednosti pejzaža i njegovom upravljanju. Demokratski aspekt je vidljiv i u određenju predjela, gdje se on definiše kao „određena teritorija, onako kako je vidi stanovništvo, čiji je karakter rezultat akcija i interakcija prirodnih i/ili antropogenih faktora”.

Pored Evropske konvencije o predjelu, na Forumu su predstavljene i neke **druge evropske konvencije** koje su značajne za zaštitu i održivo korišćenje kulturnog pejzaža: **Evropska povelja o urbanizmu Evropskog savjeta prostornih planera i Okvirna konvencija Savjeta Evrope o vrijednosti kulturne baštine za društvo (Faro konvencija)**.

Osnovna svrha ovih konvencija je jačanje i promocija politika za očuvanje i unapređenje evropske baštine. Priznajući i prepoznajući da su baština, kao i cijeli kulturni pejzaž, ozbiljno ugroženi usljed različitih razloga, Konvencije pozivaju na održivo očuvanje / korišćenje ovih dobara koja su nezamjenjiva za ljudsku istoriju. Osim toga što prepoznaju ugroženost baštine, Konvencije ističu da baština može biti pokretač razvoja pojedinih regija. Baština čini osnovu na kojoj se temelji izgradnja identitet pejzaža i zbog toga joj treba posvetiti pažnju prilikom izrade planova održivog upravljanja.

Najnovija **Evropska povelja o urbanizmu** donesena je u aprilu 2013. godine. U Povelji je dat značajan naglasak na važnosti obezbjeđivanja učešća svih građana/ki u procesima planiranja

i odlučivanja o predjelu i uspostavljanja instituta „participativne demokratije“. Pejzaž kao zajednička vrijednost svih građana/ki je još jedna važna pretpostavka ove Povelje.

Putem **Faro konvencije** promoviše se šire razumijevanje baštine i njenog odnosa prema društvu. U Konvenciji se ističe da „svaki pojedinac/ka ima pravo da se bavi kulturnom baštinom po vlastitom izboru, uz poštovanje prava i sloboda drugih“, i da je potrebno „**uključiti sve pripadnike/ce društva u proces definisanja i upravljanja kulturnom baštinom**“.

Jedan dio Foruma bio je posvećen **iskustvima i izazovima u implemnaciji EU i međunarodnih standarda o zaštiti i upavljanju predjelom na prekograničnom području Crne Gore i Hrvatske, kao i šireg regiona.**

Područja Dubrovnika i Boke Kotorske, koja su veoma slična po kvalitetu kulturne i prirodne baštine i ukupnog pejzaža, suočavaju se sa istom vrstom problema kada se radi o zaštiti i upravljanju tim vrijednim resursom. Kulturna i prirodna baština, posebno cjelokupni predio, su pod rizikom jer se neadekvatno tretiraju i izloženi su devastaciji. Iako se o pojedinačnim kulturnim dobrima, objektima i urbanim cjelinama, u najvećoj mjeri veoma stručno brine (to se posebno odnosi na UNESCO-va područja Svjetske baštine – grad Dubrovnik, Kotor, Perast) problem je sa ostalim segmentima kulturne i prirodne baštine, među kojima i one koja nije zvanično zaštićena, a koja daje vrijednost ukupnom kulturnom pejzažu ovog područja. Prenamjena prostora i prekomjerna i neadekvatna gradnja prijetje da razgrade ovaj autentični pejzaž, i unište njegove prirodne i stvorene vrijednosti.

Balkanski forum o pejzažu se završio **obilaskom sela Gornja Lastva**, koje se nalazi na području Vrmca, koje će biti područje pilot projekta kroz koji će se primijeniti znanja i iskustva do kojih će se doći kroz projekat „Baština-Pokretač razvoja“. Pored obilaska najvažnijih tačaka sela, u Gornjoj Lastvi su učesnicima/cama Foruma predstavljene aktivnosti partnera na projektu, Kulturno-zavičajnog udruženja Napredak koje promovišu zaštitu i obnovu graditeljske baštine i predjela u kojem se ona nalazi.

U dodatku se nalazi program Foruma

UČESNICI/CE FORUMA

Forum je bio namijenjen institucijama, organizacijama, pojedincima/kama koji/e se u svojim aktivnostima bave pitanjima planiranja, zaštite i upravljanja pejzažom i baštinom, kao i svim zainteresovanim da se uključe u konstruktivan dijalog o ovim temama.

Forum je okupio 37 učesnika/ca, predstavnika/ca različitih institucija i organizacija iz Crne Gore, Hrvatske i inostranstva, uključujući partnere na projektu „Baština-Pokretač razvoja.

U dodatku se nalazi spisak učesnika/ce.

SAŽETAK FORUMA

U ime Opštine Tivat, domaćina skupa, prisutne je pozdravila glavna administratorica Jovanka Laličić, ističući ponos što je baš Tivat dobio priliku ugostiti prvi Balkanski forum o pejzažu. Njeno zadovoljstvo, u ime CIVILSCAPE-a, podijelio je direktor Mreže, Dirk Gocman (Gotzman).

U ime vodećeg partnera sa hrvatske strane na projektu „Baština- pokretač razvoja”, obratila se Marina Oreb, direktorica Zavoda za prostorno planiranje Dubrovačko-neretvanske županije, koja je naglasila:

„Cilj Balkanskog foruma je i cilj našeg projekta - a to je da se omogući dijalog između regionalnih i nacionalnih vlasti, gradova i opština, ustanova i kompanija, nevladinih organizacija, kao i vlasnika zemljišta i javnosti, kako u našoj zemlji, tako i u prekograničnom području. Važno nam je da poruke sa ovog foruma prenesemo i u našu sredinu, jer pod pritiscima različitih interesnih skupina, lokalne vlasti, a i nacionalne, se ne snalaze i potrebno ih je uputiti i savjetovati u tom smjeru.”

Nakon toga, Aleksandra Kapetanović, iz NVO Expeditio, partnera na projektu „Baština”, predstavila je ukratko projekat „Baština-Pokretač razvoja“, njegove ciljeve i aktivnosti.

Evropsku konvenciju o predjelu predstavila je Magulon Dežan-Pon (Maguelonne Dejant-Pons), izvršna sekretarka Evropske konvencije o predjelu Savjeta Evrope. Ovaj dokument pokazuje kako obezbijediti sadržanije životno okruženje, u kojem se upravljanje pejzažom i njegovim raznolikostima vrši na održiv način. Evropska konvencija o predjelu naglašava društveni značaj regiona, i ističe koliko je važno da ljudi aktivno učestvuju u sagledavanju vrijednosti pejzaža i njegovom upravljanju.

Pored Evropske konvencije o predjelu, na konferenciji je bilo riječi i o razumijevanju pejzaža kao prirodno-kulturološko-sociološke kategorije, gdje je od izuzetnog značaja, kada je u pitanju zaštita, upravljanje i planiranje, upravo uključivanje stanovništva u procese planiranja i odlučivanja, istakao je direktor CIVILSCAPE mreže, Dirk Gocman. Polazeći od odrednice predjela kao područja onako kako ga ljudi doživljavaju, čiji karakter je rezultat djelovanja i interakcija prirodnih i/ili ljudskih faktora, on je naglasio da se pejzaž temeljno zasniva na percepciji ljudi i zajednice koji žive na određenom području i ujedno predstavlja potencijal za građansko uključivanje i participativnu demokratiju.

Okvirnu konvenciju Savjeta Evrope o vrijednosti kulturne baštine za društvo - Faro konvenciju, te napore koji se preduzimaju u Crnoj Gori od ratifikacije konvencije 2011. godine, predstavila je Milena Filipović iz Sekretarijata Radne grupe za kulturu i društvo Savjeta za regionalnu saradnju, čije je sjedište na Cetinju, a koji funkcioniše na nivou 13 zemalja Jugoistočne Evrope. Osnovna svrha ove konvencije je jačanje i promocija politika za očuvanje i unapređenje evropske baštine, sa fokusom na činjenicu da baština treba biti

shvaćena ne samo kao objekat, već i kao akcija koja može biti pokretač razvoja pojedinih regija. Konvencija je izrađena kao izraz želje da se pruži odgovor za politike nasljeđa, naročito u kontekstu prava i odgovornosti u ovoj oblasti i korišćenja same kulture i nasljeđa kao kulturnog kapitala. Konvencija je izrađena sa ciljem da pruži odgovor u situacijama uništavanja kulturnog nasljeđa, posebno u vrijeme konflikta, koji je pogodio i region Jugoistočne Evrope. Nacrt teksta Konvencije predložen je i usvojen na sastanku Savjeta ministara 2005. godine. Konvencija je usvojena u Portugaliji, u gradu Faro, zbog čega je poznata i kao Faro konvencija. Od 47 članica Savjeta Evrope 15 njih je do sada ratifikovalo Konvenciju. Ono što je važno za naš region je da je 5 zemalja Jugoistočne Evrope i Balkana ratifikovalo Konvenciju: Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Crna Gora, Srbija i Bivša jugoslovenska republika Makedonija. Iako je sve članice Savjeta Evrope nijesu ratifikovale, činjenica je da Konvencija mijenja način na koji se razmišlja o baštini. Konvencija promovira novi i drugačiji način percipiranja baštine, koji podrazumijeva da nasljeđe ne pripada političarima i ekspertima, već svim građanima/kama i društvu u cjelini. Jedan od osnovnih principa Konvencije je da baština nije ekskluzivna već inkluzivna u smislu uključivanja ljudi u tekuće procese upravljanja baštinom.

Aleksandra Kapetanović naglasila je da je važno što je i Crna Gora prepoznala značaj Faro konvencije i nakon ratifikacije krenula u njenu implementaciju na nacionalnom nivou.

Najnoviju **Evropsku povelju o urbanizmu** Evropskog savjeta prostornih planera, u kontekstu planiranja pejzaža, predstavio je njegov počasni predsjednik, Luk Emil Buš Florin (Luc-Emile Bouche-Florin). Povelja je usvojena u aprilu 2013. u Lisabonu. Nove tendencije u promišljanju prostornog planiranja su što veće uključivanje stanovništva o čijem životnom prostoru je riječ.

Povelja iz 2013. zamijenila je novu Atinsku povelju iz 2003. godine. Fokus te ranije povelje bio je na mrežama gradova, posebno vezano za njihovu kulturnu raznovrsnost i bogatstvo. Međutim, nakon sistemske kriza, koja je postala posebno vidljiva 2008. godine potreba za formulacijom nove povelje bila je sve očiglednija. Tada je postalo jasno da ne bi bilo moguće koristiti iste paradigme, bez obzira na to kakva situacija bude poslije krize, a to danas postaje itekako očigledno. Morale su se dramatično izmijeniti paradigme, tako da je donošenje povelje iz 2013. potrajalo duže nego što je planirano. Fokus najnovije Povelje pomjerio se na integritet javnih politika, kvalitet života koji mora biti zasnovan na principima održivog grada. Osnovna razlika u odnosu na povelju iz 2003, čija je vizija planiranja bila usaglašena od strane planera, jeste da najnovija Povelja promovira zajedničku perspektivu planiranja donesenu od strane cijele zajednice.

Iskustvo iz Katalonije, kada je upravljanje pejzažom u pitanju, predstavio je Pere Sala i Marti, koordinator Observatorija za pejzaž Katalonije.

On je istakao da pejzaž sve više i više postaje važno mjesto za društvo, gdje se na jednom mjestu sastaju administracija, stručnjaci, i civilno društvo. On je svoju prezentaciju bazirao na

iskustvu o politikama koje se tiču pejzaža, naglašavajući da još uvijek nijesmo dovoljno svjesni ogromnog potencijala društvenih mreža u interakciji vezano za pejzaž i građansko učešće. Društvene mreže povećavaju mogućnost unapređenja sadržaja, direktnih akcija i interakcija između različitih aktera, što takođe povećava očekivanja ljudi. Trenutna klima u društvu u nekim konvencionalnim političkim strukturama dovela je do jaza koji je pogoršan ekonomskom recesijom. Međutim, pejzaž može da postane odličan način za smanjenje tog jaza, jer predstavlja koncept koji je lako shvatiti i ima pozitivnu konotaciju kod stanovništva. Pored toga što sadrži eksplicitne simboličke, kulturne, kao i druge vrijednosti, pejzaž ima i druge potencijalne korisne elemente za okupljanje građana/ki.

Završni dio foruma bio je rezervisan za predstavljanje projekta „Baština- pokretač razvoja”, sa fokusom na izazove u implementaciji evropskih standarda u prekograničnom području Hrvatske i Crne Gore, što su izazovi sa kojima se susreće i ostatak regiona.

Istaknuto je da je veoma važno što se ovakav skup održava u Crnoj Gori. Najsnažniji utisak je to što je u skoro svim izlaganjima naglašena potreba za participacijom. Dakle, kao što nasljeđe pripada svima nama tako i odlučivanje o njemu treba da pripada svima nama, a ne da bude privilegija stručne ili političke elite.

DODACI

PROGRAM FORUMA

4. oktobar/listopad 2013.

9:30 - 10:00	Kafa i registracija učesnika/ca	
10:00 – 10:15	Uvod, pozdravna riječ	Predstavnici projekta „Baština-Pokretač razvoja“: Opština Tivat i Zavod za prostorno uređenje Dubrovačko-neretvanske županije Pozdravna riječ: predstavnici mreže CIVILSCAPE
10:15 – 10:45	Evropska konvencija o predjelu	Gđa Maguelonne DEJEANT-PONS, izvršna sekretarka Evropske konvencije o predjelu, Savjet Evrope
10:45 – 11:15	Razumijevanje pejzaža. Uvid u značenje pejzaža i njegov potencijal za uključivanje građana/ki i participatornu demokratiju	g. Dirk GOTZMAN, direktor mreže CIVILSCAPE
11:15 - 11:30	Diskusija i pauza za kafu	
11:30 – 12:00	Faro konvencije - Okvirna konvencija Savjeta Evrope o vrijednosti kulturne baštine za društvo i Ljubljanski procesa II: Rehabilitacija našeg zajedničkog nasljeđa	Milena Filipović, projektna menadžerka, Sekretarijat Radne grupe za kulturu i društvo, Savjet za regionalnu suradnju
12:00 – 12:20	Evropska povelja o urbanizmu Evropskog savjeta prostornih planera (ECTP) i pejzaž	g. Luc-Emile Bouche-Florin, počasni predsjednik Evropskog savjeta prostornih planera (ECTP)
12:20 – 12:50	Diskusija i pauza za kafu	
12:50– 13:10	Pejzaž, lokalno znanje i aktivnosti u Kataloniji	g. Pere Sala i Marti, koordinator Observatorija za pejzaž, Katalonija
13:10 – 14:00	Izazovi u implementaciji EU standarda u regionu Jugoistočne Evrope (prekogranično područje Dubrovnika i Boke Kotorske)	Partneri projekta „Baština-Pokretač razvoja“
14:00 – 14:30	Diskusija	
15:00 – 17:00	Obilazak sela Gornja Lastva	

SPISAK UČESNIKA/CA

	Ime i prezime Name and surname	Institucija, organizacija Institution, organization	Kontakt e-mail Contact e-mail
01	Igor Kyselka	Ústav územního rozvoje, Brno, Czech Republic	kyselka@uur.cz
02	Marina Oreb	ZZPUDNŽ	marina.oreb@gmail.com
03	Barbara Savin	ZZPUDNŽ	savin.barbara@gmail.com
04	Milorad Mitrović	Mreža NVO sjevera	amnesty@t-com.me
05	Milena Filipović	RCCTFCS Secretariat	milena.filipovic@tfcs.rcc.int
06	Liv Kirstine Mortensen	Ministry of Environment Norway	lkm@md.dep.no
07	Jelena Obradović Mojaš	HRT – Hrvatski radio	jelena.obradovic@hrt.hr
08	Maja Nodari	Ministarstvo kulture - Konzervatorski odjel Dubrovnik	maja.nodari@min-kulture.hr
09	Pere Sala	Landscape Observatory of Catalonya	pere.sala@catpaisatge.net
10	Gordana Franović	NVO Napredak	gbilobrck@t-com.me
11	Jelena Dadić	Zavod za prostorno uređenje DNŽ	jele.dadic@gmail.com
12	Iva Pozniak	RRA DUNEA	ipozniak@dunea.hr
13	Nikola Karaman	ZZPUDNŽ	nkaraman@gmail.com
14	Jasna Tičić	Opština Herceg Novi – Sekretarijat za prostorno planiranje	urbanist_jasna@hercegnovi.me
15	Danijela Vlaović	Opština Herceg Novi – Sekretarijat za komunalno stambene poslove i zaštitu životne sredine	eko_saglasnost@hercegnovi.me
16	Saša Vujić	Opština Herceg Novi	
17	Viktorija Hallberg	Sweden Local Heritage Federation	viktorija.hallberg@hembygdsforb undet.se
18	Saša Karajović	MONTECEP, Kotor	sasha.karajovic@gmail.com

	Ime i prezime Name and surname	Institucija, organizacija Institution, organization	Kontakt e-mail Contact e-mail
19	Luc-Emile Bouche-Florin	ECTP	boucheflorin@urban-concept.eu
20	Jelena Vidović	Uprava za zaštitu kulturnih dobara	jeshe_je@yahoo.com
21	Jovana Lalošević	UZKD	jovana_l@hotmail.it
22	Bogdan Lompar	Uprava za zaštitu kulturnih dobara Kotor	
23	Maguelonne DEJEANT-PONS	Council of Europe - European Landscape Convention	maguelonne.dejeant-pons@coe.int
24	Marijana Miljas	JU Zaštita prirode DNŽ	marijana.miljas@yahoo.com
25	Dubravka Koparan	Opština Tivat	dubravka.koparan@gmail.com
26	Zvonimir Dubravčić	Opština Tivat	zvonko.dubravcic@live.com
27	Ivona Petrović	Opština Tivat	ivona.petrovic84@gmail.com
28	Biljana Krivokapić	Opština Tivat	urban-tivat@t-com.me
29	Ratko Perišić	Opština Tivat	ratkoperisic86@gmail.com
30	Cécile Mattoug	EXPEDITIO	cecile@mattoug.net
31	Darko Stijepović	Centar za razvoj Durmitora	durmitor@t-com.me
32	Tamara Brajović	Agencija za zaštitu životne sredine	tamara.brajovic@epa.org.me
33	Anne BOUCHE-FLORIN	CEU/ECTP	boucheflorin.sfu@wanadoo.fr
34	Dirk GOTZMAN	CIVILSCAPE	dirk.gotzmann@civilscape.eu
35	Aleksandra Kapetanović	EXPEDITIO	sandra@expeditio.org
36	Marija Nikolić	NAPREDAK Gornja Lastva	gornja_lastva@t-com.me
37	Vesna Leković	NVO EXPEDITIO	vesna@expeditio.org

FOTOGRAFIJE

